

Szőke Anna

A SZEMMEL VERÉS HIEDELMÉNEK MAGYAR–SZLÁV PÁRHUZAMAI KÁRPÁTALJÁN ÉS A VAJDASÁGBAN

Az igézésre mint ma is élő szokásra Kárpátalján figyeltem fel 1999-ben, amikor adatközlőim meggyőződéssel adták elő az előző nap történt szemverést. A kéthetes kisbaba nem tudott elaludni, s este tízkor már ólmot öntöttek a feje felett, s utána hamarosan elaludt. Aznap volt a kisbaba keresztelője, s a templomban egy asszony nagyon megcsodálta. Számomra az álmatlanságot a szokatlan napirend okozta a gyermeknél, hisz kézről kézre adták, zaj és lárma volt a házban, de érvelésemnek nem adtak hitelt. Mély átéléssel beszéltek a történésről, hisz pontosan tudták, ki verte meg szemmel a babát. Felhajtotta a pólyatakarót, s dicsérni kezdte – Jaj, de szép, formás teremtés! – Az asszony erős nézése megverte a babát, álmatlanná tette. „Úgy rászégezte a szemét, hogy azt még felnőtt sem állta volna – magyarázták. – Nem köllött vóna közel engedni, de egyszer csak ott termett.”

Ettől kezdve a jelenkor hagyományait vizsgáltam, azokat a praktikákat, amelyek ma is élő hagyományok a közösségben. Adatközlőim Kárpátalján is és a Vajdaságban is negyvenöt és ötvenöt év közöttiek, tehát fiatalok, akik az új ateista társadalomban születtek, mégis meggyőződésből gyakorolják babonás hitüket.

Az igézés és a rontás jelentése összefonódik, többnyire egyet jelent a köztudatban. A múlthoz viszonyítva az igézés szabályai megkoptak, s itt most, amikor élő hiedelemről beszélek, a szemverés maradványairól szólok, s azokat a jelenségeket domborítom ki, amelyek mindkét nyelvterületen még felfedezhetők.

Ungvár és Salánk magyarul település a Kárpátalján. A babonáságot egyértelműen a huculoknak tulajdonítják, tagadják, hogy ők babonások lennének, ami azt jelenti, hogy a magyarság tőlük sajátította el. Ez a kárpátaljai ukrán népcsoport a hegyekből lassan leköltözik a falvakba, városokba. Szokásaikhoz, babonáikhoz görcsösen ragaszkodó emberek, ami azonban nem azt jelenti, hogy a szemverést tőlük tanulták el a magyarok. Az összehasonlítás és az analóg következtetések ellentmondanak a mai fölfogásnak. A hiedelem ilyen stílusú megközelítése szellemi fölényre utal, sztereotípiá a huculokkal szemben. Tény, hogy erőteljesebben él a néphit azokon a területeken, ahol ezer szállal kapcsolódnak egymáshoz a nemzeti együttélés szokásai. Vegyes etnicitású közegben a rendszeres, egész napos együttélés az összehasonlítást

is megnehezíti. A házasságok révén létrejövő belső migráció lassan elmosza a kisközösség évszázados életrendjét.

A vizsgált területeken a szemveréssel kapcsolatos, ma még élő hiedelmek időponthoz és helyhez nem kapcsolódnak. A helyzet hozza elő, tehát nem függenek jeles napoktól, időjárástól, évszaktól és egyéb életfordulóhoz kapcsolódó eseménytől. Azaz ez utóbbi alól néhány kivétel van.

A szemverés jelei is leegyszerűsödtek. A következő meghatározások élnek: sír, nyugtalan, nem tud aludni, álmában felsír. A jószág futkos, marja egymást, olyan zavarodottak.

Kishegyesen a mindennapok alakította értékrendtől Brezóvszki Teréz, 56 éves parasztasszony viselkedése eltér. Nevezhetjük őt okoskodónak, tudálékosnak, pletykásnak, annyi biztos: mindenre tud tanácsot, orvoslást, gyógyírt ajánlani. Az ártó szellemek távoltartása miatt a kulcslyukat állandó jelleggel kakukkfűvel tömi be. mert az ártó tekintet is be tud jutni a kulcslyukon. Családtagjai, ismerősei is így cselekszenek. Az ártó tekintetnek, rosszindulatnak nincs neve. Az nem boszorkány, nem állat, hanem egy rosszindulatú személy, aki szándékosan rosszat tesz a gyermeknek, állatnak, csak azért is, mert haragszik a családra. Így áll bosszút.

A szemverés elhárító tevékenységei közül az ólomöntés és a szenes víz a legelterjedtebb mindkét nyelvtérületen. Itt most csak azokat a hasonlóságokat emelem ki, amelyek a szláv és a magyar etnikumnál is előfordulnak a vizsgált területeken. Az ólomöntésnek azt a változatát, amelyben az eszközök valamennyire megegyeznek, s amelyekből analóg következtetéseket vonhatunk le. Vajdaságban ólomöntés alkalmával a tányérba szenteltvizet öntenek, a tányéron két szál kóróseprű ágat keresztbe tesznek. Fontos, hogy minél több ága legyen. A gyermek fejét letakarják fehér lepedővel, de ezt csak a sérülés megelőzése végett teszik, hisz az ólom forró, s ha véletlenül kicsap a tányérból, égési sebeket idézhet elő. „Az szent, hogy megmutassa azt a figurát akitől/amitől megijedt!” – erősítik adatközlőim. Kárpátalján nem tesznek kóróágot a tányér fölé, ellenben ólomöntés után a tányérból a szentelt vizet a kóróseprűn keresztül lötytyentik. Csak így hatásos. Bačko Dobro Poljén, Verbászón a megmaradt szenteltvizet kiviszik a házból, s az első útkereszteződésnél öntik ki.

Kárpátalján a megrontott tehenet kórósöprűvel verik, majd ezt a söprűt kiviszik az első útkereszteződéshez és ott elégetik.

A kisbabákra a gyermekágyas időkben többször leselkedik a megigézés veszélye, ezért a látogatót nem szabad azonnal a gyermek közelébe engedni. Ha fáradt az illető, előbb le kell ültetni, beszélgetni vele, kávéval kínálni, megvárni, míg megállapodik a szeme, s csak utána szabad a baba közelébe engedni. Megszeretgetni nem szabad, ne ölelje keblére, mert megveri szemmel. Vajdaságban a pravoszláv családok pontockát festenek a baba homlokára, azért, hogy a látogató először odanézzon, illetve elvonja a figyelmét a baba szeméről. A pont színe piros (újabbán szájrúzzsal festik), de lehet hamu is. Ungváron csak hamuval festenek keresztet az újszülött homlokára.

A piros szín mindenhol megtalálható, az eszközök megválasztása azonban módosul. Salánkon és Ungváron a kisgyermek kezére kerülő piros gyöngyöt a keresztiszülők fűzik és a gyöngyfűzés technikája mindjobban kifejezésre jut. Náluk az előkészületeken van a hangsúly, míg nálunk ez a védekezési mechanizmus leegyszerűsödött, s csak piros szalag kerül a kisbaba kezére. A szláv

lakosság körében a piros szalag használata elterjedtebb, mint a magyarságnál. Mondhatnánk, hogy nálunk kihalóban van, másutt viszont nagyon is élő hagyomány. Piros szalagot kötnek a bőröndre, ha utaznak, ezzel biztosítják, hogy ne essék kár benne. Piros szalagot kötnek a virágcsokorra, amit ajándékba kapnak, mert ha sokan megcsodálják, akkor gyorsan elhervad. Verbászi adatközlőm fiatal létére rendszeresen végzi ezt a műveletet, kiváltképpen, amikor gyermekeinek születésnapja van és sok virágcsokrot kapnak. Előre felszabdálja a piros pántlikát és pillanatok alatt a csokorra köti.

Közép-Bácskában a szenes víz kifejezést, mint terminológiát nem ismerik, de a tűz, a parázs, mint rontáselhárító mágikus eszköz itt is jelen van. Kárpátalján közkedvelt elhárító eszköz a szenes víz, nálunk kevésbé, mivel abból nem derül ki, hogy ki okozta az álmatlanságot. Kishegyesen és Bajsán a következő eljárási mód az ismert: három csutka paraszát egy liter vízbe kell beletenni és azzal visszakézből jól megmosdatni a gyermek arcát, majd a mosdató jól megköpködi a tenyerét, s az inge (pendelye) aljának belső felével körbetörli. A megigézett tehenet is ezzel itatják, a tőgyit pedig megmossák ezzel a csutka-paraszas vízzel és az első három fejest (háromszor húzzák meg a csecsét), s ami tejet ad, kiöntik az istálló mögé és megköpködi.

Kárpátalján a görögkatolikusok pohár alá tartják a szemmel vert gyermeket. Elviszik a templomba, s a pap a szent kehellyel a kezében a gyermek feje felett imádkozik. Verbászon a pravoszlávok körében a múlt század utolsó évtizedében is élt még a szokás, ma már nem gyakorolják.

A mágikus eljárásokat verbális szöveg többnyire nem kíséri. Nem imádkoznak sem előtte, sem utána. Kárpátalján három miatyánkot, három hiszekegyet mondanak a hozzákészülés kezdeti pillanatától a befejezésig.

Az átadás, a tanulás apáról fiúra, anyáról lányára száll.

Az ötvenkét éves Hajas Éva az ólomöntés technikáját már megtanította a lányával, azután a húszéves fiával, aki a szemverésnek ily módon történő elhárításáról meggyőződéssel mesél. Egyébként az ártó szellem csak körükből kerülhet ki, aki a házban megfordul.

De visszatérve a gyermekekhez: a szájhagyomány még ma is őrzi a következő formulát: fordítva vetted föl a blúzodat, nem vernek meg szemmel. Kárpátalján hathetes koráig a baba alsó ingecskéjét fordítva adják rá.

A kezelő variánsok közül még ma is élő gyakorlat, hogy kinyalják a gyermek szemét. Háromszor kell egy irányba kinyalni és háromszor köpni, háromszor a másik irányba és háromszor köpni, majd ugyanezt megisméttlik a másik szemmel is. „Utána hálóingeddel háromszor kitöröld a szemét, erű is, meg arű is, meg utána háromszó köpsz. Ó, de sokszor nyaltam én az enyéimnek a szemét és mindig segített!” – mondja H. Éva adatközlő.

A sírós kisgyereket visszakézből mosdatják, majd a mosdató megköpködi a tenyerét, s ezzel átdörzsöli az arcát, s az inge, pendelye aljának belső felével körbetörli.

A szemverés elleni védekezést kalappal is végezhetik, de ma már nem divat, mondogatják az adatközlők. Az ártalmas szemű emberek kalapjukat a gyermek arca elé teszik, hogy tekintetük ne találkozzon. Szláv közösségekben élő magyarok körében is él, azaz mindkét etnikumnál.

Akiről gyanítják az igézés hatalmát, az állatok megtekintése előtt közlik vele, hogy kárt ne tegyen bennük, ezért mondatják vele a következő szöveget: „Pfüjj, de randa vagy!”, s háromszor köpnie kell rájuk.

A szenteltvíz céltudatos alkalmazása ma is érvényben van. Ha idegen jön az udvarba, utána szenteltvízzel megszentelik az udvart, hogy a jószágot épek, egészségesek maradjanak, hisz nem tudni, mit gondolt, amikor ránézett az állatokra.

A kisborjút, kiscsikót megszentelik, s keresztet vetnek rá. A kiscsikóra piros bojtot kötnek. A vajdasági magyarság körében nincs hiedelmi háttere a cselekedetnek, csupán ékesítő, díszítő jellegéről tudnak, míg a huculok és a bácsvánok (vajdasági bennszülött szerbek) a piros színt gonoszszűzőnek tartják. A Bánságban a szlávok piros szalagot kötnek az újszülött borjakra, amíg fel nem erősödnek, Kárpátalján hónapokig, néha fél évig is a nyakukon van.

A növényvilág termékei közül a kakukkfű és a macskatüsök nyert alkalmazást a bajelhárítás megelőzésében. Kakukkfűvet akasztanak az istállóajtóra, három csomót kell kötni rajta. Az újszülött párnája alá is egy csomó kakukkfűvet helyeznek. Macskatüsköt helyeznek az ablak párkányára, hogy megakadályozzák az ártó szellemek ablakon keresztüli bejutását. Macskatüsköt főznek a jószágnak: tyúkoknak, disznóknak, ha megzavarodnak (türelmetlenek, lökdösdik egymást, szaladgálnak összevissza).

Közismert a fokhagyma bajelhárító hatása. Az újszülött feje alá harisnyába egy fej fokhagymát kötnek, s ezt egy túvel átszúrják. A szokás eredetét kutatva a szálakat rokoni vonalon (vegyes házasság, komaság) a boszniai lícsányokig követhetjük (Lika). A vajdasági szerbeknél a fokhagymán kívül elhárító szerepe van még a bazsalikomnak, a galagonyának és a vidovica virágnak, amelyet Vid napján szednek. Ezeket a virágokat csokorba szedik, és az ajtó fölé akasztják.

Összehasonlításomban rámutattam a két egymástól távol eső területen élő, gyakorlatban létező praktikák kapcsolatára, s hogy melyek azok a sajátosságok, amelyek a harmadik évezred kezdetén fennállnak vagy új vetületet kapnak a magyarság és a szlávosság szélesebb köreiben.

A preventív eljárások közül kiemelném a gyógynövények szerepét, a piros színt, a szenteltvizet, s hogy még ma is vannak, akik hisznek a szemverés hiedelmében. A kórösöprű előfordulása minden jel szerint a boszorkánynak a hiedelemmondáinkban előforduló tulajdonságából ered. Seprűn lovagol, megrontja az embereket, de a szénvonó is hasonlóságot mutat a szenes vízzel. A rontás elhárítására vonatkozó mágikus eszközök ide vezethetők vissza.